

Mirosław Kosek, Waldemar Łazuga

Prawne skutki przejawów demoralizacji nieletnich na podstawie badań akt sądowych

Zeszyty Prawnicze 5/2, 157-181

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MIROSLAW KOSEK – WALDEMAR ŁAZUGA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego – Akademia Pedagogiki Specjalnej

PRAWNE SKUTKI PRZEJAWÓW DEMORALIZACJI NIELETNICH NA PODSTAWIE BADAŃ AKT SĄDOWYCH

Celem publikacji jest prezentacja wyników badań dotyczących przejawów demoralizacji nieletnich i jej złożonych uwarunkowań. Badania te zostały przeprowadzone przez Waldemara Łazugę i zamieszczone w pracy magisterskiej pt. „Przejawy demoralizacji nieletnich w świetle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich”, napisanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Wandy Stojanowskiej i obronionej w Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie w roku akademickim 2001/2002. W niniejszym artykule dokonano analizy wyników tych badań, dokonując ich interpretacji i formułując na tej podstawie wnioski. Badanie te w dalszej części pracy będą nazywane badaniami własnymi.

Problematyka podjęta w analizowanych badaniach była już wcześniej przedmiotem zainteresowania. Pierwsze badania nad przejawami i przyczynami demoralizacji nieletnich były prowadzone w Instytucie Badania Prawa Sądowego pod kierunkiem Prof. dr hab. Wandy Stojanowskiej¹. Badania obejmowały 150 akt sądowych, zawierających sprawy rozpoznane przez sądy rodzinne okręgu katowickiego, w okresie od 13 maja do końca września 1983 roku, czyli w niespełna pół roku od uchwalenia ustawy o postępowaniu w spra-

¹ Por. W. STOJANOWSKA, T. PRAŻANOWSKA, *Oblicza demoralizacji nieletnich*, «Gazeta Prawnicza» 6 (1984), s. 8-10.

wach nieletnich. Wartość tych badań polega z jednej strony na ukazaniu funkcjonowania w praktyce nowej ustawy, z drugiej zaś strony, badania te stanowią niezmiernie interesujący punkt odniesienia wszystkich późniejszych badań, pozwalając na wyciągnięcie wniosków co do ewolucji zjawiska demoralizacji, tak pod względem przejawów, jak również jej przyczyn, skutków i rozmiarów. W opracowaniu będzie dokonywane porównanie wyników obu badań.

Powody zainteresowania się problematyką badań przejawów demoralizacji nieletnich są wielorakie tak z praktycznego, jak i teoretycznego punktu widzenia. Truizmem jest twierdzenie, że przestępczość wśród nieletnich rośnie, zarówno w sensie ilościowym – liczby popełnionych przestępstw – jaki i jakościowym – rodzaju popełnianych przestępstw. Właściwa reakcja – o ile ma być skuteczna – powinna być oparta na gruntownym poznaniu przyczyn zachowań przestępczych i wszystkich okoliczności, które w ostateczności prowadzą do nieakceptowanych społecznie i karalnych zachowań. Jest to ważne szczególnie w stosunku do osób nieletnich. Popełnienie przez nich przestępstwa jest najczęściej finalnym etapem procesu demoralizacji, jakiemu zostali oni poddani w swych środowiskach. Właściwa reakcja społeczna w takich przypadkach nie może polegać wyłącznie na karaniu za popełniony czyn, nie może polegać na – mówiąc obrazowo – biernym oczekiwaniu, aż nieletni „zostanie przyłapany na gorącym uczynku”, ale powinna skoncentrować się na skutecznej ochronie nieletniego przed samym procesem demoralizacji, który doprowadził do popełnienia przez niego czynu zabronionego. W takim właśnie kontekście okoliczności wskazujące na demoralizację nieletnich, ich poznanie i zrozumienie, nabierają znaczenia.

1. CELE I ZASADY USTAWY O POSTĘPOWANIU W SPRAWACH NIELETNICH

Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce ma długą historię. Obowiązująca ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jednolity: Dz.U. 2002 r., Nr 11 poz. 109) została uchwalona po ponad trzydziestu latach żmudnych

prac. Celem ustawy – jak wskazuje jej preambuła – jest dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich, tworzenie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem lub z zasadami współżycia społecznego oraz dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa. Stwierdzenia te traktować należy jako zespół dyrektyw interpretacyjnych, wiążących przy dokonywaniu wykładni przepisów ustawy². Podkreślić należy w tym miejscu wzmiankowane przez ustawodawcę umacnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczej rodziny, jako jednego z celów ustawy. Przeciwdziałanie demoralizacji nie może zostać ograniczone do działań w stosunku do samego nieletniego, nie może też polegać jedynie na właściwym stosowaniu przepisów ustawy. Preambuła wskazuje na obowiązek pomocy rodzinom w tworzeniu właściwego klimatu wychowania i realizacji właściwych rodzinie funkcji. Przejawy demoralizacji, jakim ulegają nieletni, są bowiem często wynikiem zaniedbań wychowawczych rodziców, bądź ich niedojrzałości czy wprost niezdolności do pełnienia funkcji opiekuna. Sam ustawodawca ma tego świadomość, gdy stwierdza w art. 3, że „w sprawie nieletniego (...) należy zmierzać w miarę potrzeby do prawidłowego spełnienia przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków względem nieletniego”.

Jako podstawowe zasady ustawy przyjęto zasadę dobra nieletniego oraz zasadę indywidualizacji³. Termin „dobra nieletniego” występuje w art. 3 § 1 ustawy, w którym ustawodawca stwierdza, że „w sprawie nieletniego należy kierować się przede wszystkim jego dobrem, dążąc do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego”. Sprecyzowania użytego terminu należy poszukiwać w doktrynie, zwłaszcza w prawie rodzinnym, gdzie

² Por. A. GABERLE, M. KORCYL-WOLSKA, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002, s. 9 i n.; por. także M. KORCYL-WOLSKA, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Zakamycze 2004, s. 58 i n.

³ Por. M. KORCYL-WOLSKA, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, cit., s. 59 i n.

zasada dobra dziecka jest jedną z fundamentalnych zasad systemowych. Pod pojęciem dobra dziecka, zgodnie z powszechnie przyjętą w prawie rodzinnym definicją, rozumie się „kompleks wartości o charakterze niematerialnym i materialnym niezbędnych do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz do należytego przygotowania go do pracy odpowiednio do jego uzdolnień, przy czym wartości te są zdeterminowane przez wiele różnorodnych czynników, których struktura zależy od treści stosowanej normy prawnej i konkretnej, aktualnie istniejącej sytuacji dziecka, zakładając zbieżność tak pojętego dobra dziecka z interesem społecznym”⁴. Określenie dobra nieletniego w każdym poszczególnym przypadku – zgodnie z przytoczoną definicją – wymaga zatem bardzo szczegółowego poznania sytuacji, w jakiej znalazł się nieletni, biorąc pod uwagę jego osobowość, stopień zagrożenia demoralizacją lub zdemoralizowania, jak również wielorakie uwarunkowania środowiskowe, zwłaszcza rodzinne nieletniego.

Z zasadą dobra nieletniego integralnie powiązana jest zasada indywidualizacji, która wyraża się w zobowiązaniu kompetentnych podmiotów do uwzględniania w postępowaniu z nieletnim jego osobowości, a w szczególności wieku, stanu zdrowia, stopnia rozwoju fizycznego i psychicznego, cech charakteru. Wymienione przez ustawodawcę w art. 3 § 2 indywidualne cechy nieletniego, które należy brać pod uwagę w postępowaniu, nie mają charakteru wyczerpującego. Pełna ocena osobowości nieletniego powinna również uwzględniać takie składniki jego osobowości, jak: potrzeby, dążenia, inteligencję, sferę emocji, temperament oraz sposób postrzegania świata przez nieletniego. Wskazane kryteria indywidualizacji powinny być brane pod uwagę przy wyborze rodzaju postępowania rozpoznawczego, a przede wszystkim przy doborze środków wychowawczych lub poprawczych, służących pozytywnej zmianie osobowości nieletniego⁵. Ich katalog zawarty jest w art. 6 ustawy.

⁴ Por. W. STOJANOWSKA, *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979, s. 27.

⁵ Por. M. KORCYL-WOLSKA, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, cit., s. 60 i n.

Kluczowym i zarazem kontrowersyjnym pojęciem, którym posługuje się ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, warunkującym samą możliwość interwencji sądu w zachowanie się nieletniego jest pojęcie demoralizacji⁶. Brak jest w ustawie definicji tego terminu, określone są natomiast pewne jej przejawy. W Słowniku Języka Polskiego przyjmuje się, że demoralizacja jest to „proces odchodzenia od obowiązujących wartości moralnych, przejawiający się w przestępczości, korupcji, wykolejeniu jednostek”⁷, natomiast w Encyklopedii Katolickiej demoralizację określiła się jako: „proces obniżania poziomu życia moralnego człowieka, powstały w wyniku dezintegracji hierarchii wartości osobowych lub społecznych, wywołanej lekceważeniem norm moralności zarówno w poglądach, jak i postawach”⁸. W licznych komentarzach i publikacjach pojęcie demoralizacji określane jest jako „niedostosowanie społeczne” bądź „nieprzystosowanie społeczne”⁹, choć nie brak też autorów, którzy odnoszą się sceptycznie do takich prób¹⁰.

Ustawodawca – jak wspomniano – ogranicza się do przykładowego wyliczenia przejawów demoralizacji. Zgodnie z art. 4 § 1 są nimi: „naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkol-

⁶ Krytycznie na temat użytego w ustawie pojęcia demoralizacji wypowiadają się między innymi A. STRZEMBOSZ, *Projekt ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, «Tygodnik Powszechny» 1982 nr 38, s. 5 oraz M. STANOWSKA, A. WALCZAK-ZOCHOWSKA, K. WIERZBOWSKI, *Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi*, «PiP» 38.6 (1983), s. 52 i n.

⁷ Por. M. SZYMCZAK (red), s. v. *Demoralizacja*, [w:] *Słownik języka polskiego*, I, Warszawa 1978.

⁸ Por. S. WITEK, s. v. *Demoralizacja*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, III, Lublin 1979, s. 1167.

⁹ Por. np. K. GRZEŚKOWIAK, A. KRUKOWSKI, W. PATULSKI, E. WARZOCHA, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, Komentarz*, Warszawa 1991, s. 17-19; G. HARASIMIAK, *Demoralizacja jako podstawowe pojęcie postępowania z nieletnimi*, Szczecin 2001, s. 113 i n.

¹⁰ Por. A. GABERLE, M. KORYL-WOLSKA, *Komentarz do ustawy, op. cit.*, s. 13.

nego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych”. Z wskazanych w cytowanym przepisie okoliczności świadczących o demoralizacji – jak się wydaje – tylko „popełnienie czynu zabronionego” można traktować jako zachowanie jednorazowe wskazujące na demoralizację. Pozostałe wyliczone w art. 4 zachowania, by mogły zostać uznane za przejawy demoralizacji, powinny cechować się pewną powtarzalnością¹¹.

2. METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH I HIPOTEZY BADAWCZE

Celem przedmiotowych badań jest – jak już wskazano – ukazanie przejawów demoralizacji i jej złożonych uwarunkowań. Materiałem badawczym był zbiór 100 akt spraw sądowych z zakresu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, rozpoznanych w Sądzie Rejonowym w Puławach w latach 1998-2001. Narzędziem badawczym, jakim się posłużono, był opracowany kwestionariusz do badania akt sądowych, zawierający następujące działy: dane o nieletnim, charakterystyka rodziny nieletniego, zachowanie nieletniego, orzeczone przez sąd środki, zachowanie nieletniego po wydaniu przez sąd prawomocnego orzeczenia. Przystępując do badania przyjęto następujące hipotezy badawcze:

1. Jedną z najczęściej występujących przyczyn demoralizacji nieletnich jest niekorzystna sytuacja rodzinna, spowodowana rozbiciem rodziny, konfliktem między rodzicami, alkoholizmem oraz trudnymi warunkami materialnymi.

2. Pierwszymi objawami niedostosowania społecznego nieletniego, łatwo zauważalnymi, od których z reguły zaczyna się proces demoralizacji, są wagary.

3. Nieletni sporadycznie wykazują pojedyncze przejawy demoralizacji, z reguły są to zespoły po dwa, trzy lub więcej przejawów.

¹¹ Por. A. GABERLE, M. KORYL-WOLSKA, *Komentarz do ustawy, op. cit.*, s. 13.

4. Wobec nieletnich, u których stwierdzono początkowe przejawy demoralizacji, w porę zastosowane środki mogą okazać się skuteczne.

5. Wobec nieletnich głęboko zdemoralizowanych, stosowane przez sąd środki okazują się nieskuteczne i nie hamują procesu demoralizacji.

3. NAJCZĘŚCIEJ WYSTĘPUJĄCE PRZEJAWY DEMORALIZACJI NA PODSTAWIE WYNIKÓW BADAŃ WŁASNYCH

Wymienione w art. 4 ustawy okoliczności wskazujące na demoralizację nieletniego, ujęto w dwie grupy: przejawy demoralizacji oraz popełnienie czynu karalnego.

3.1. Przejawy demoralizacji

Poddana analizie dokumentacja zawarta w aktach sądowych badanych spraw pozwoliła określić, jakim objawom niedostosowania społecznego ulegają nieletni i jakie są najczęściej występujące przejawy demoralizacji nieletnich na terenie objętym badaniem. Badania dotyczyły – jak wyżej wskazano – stu nieletnich, wobec których sąd rodzinny wszczął postępowanie, ze względu na popełnienie przez nich czynów karalnych lub na stwierdzone w ich zachowaniu inne przejawy demoralizacji.

Wśród badanych spraw w 23 przypadkach nieletni wywodzili się ze środowiska wiejskiego, natomiast 77 nieletnich pochodziło ze środowiska miejskiego. Zdecydowaną większość z nich stanowili chłopcy – aż 88 przypadków. Tylko w 12 przypadkach objawy demoralizacji wykazywały dziewczęta. W badaniach prowadzonych przez Prof. dr hab. W. Stojanowską proporcja ta wyglądała następująco: przejawy demoralizacji w badanej grupie 150 nieletnich wykazywało tyle samo dziewcząt, co chłopców – po 74 (w jednym przypadku brak jest danych o płci nieletniego), przy czym dziewczęta ulegały demoralizacji później, tzn. w wieku starszym, niż chłopcy. W grupie do 13 lat chłopcy stanowili 17%, a dziewczęta tylko 4%. Natomiast w przedziale wiekowym powyżej 13 lat zazna-

cza się liczbowa przewaga dziewcząt (chłopcy 33%, podczas gdy dziewczęta 45%)¹².

Wiek badanych nieletnich kształtował się następująco: w przedziale od 8 do 10 lat znalazło się 7 nieletnich, w przedziale od 10 do 13 lat – 24. Najliczniejszą grupę wśród badanych spraw stanowili nieletni między 13 a 17 rokiem życia. W tym właśnie wieku znajdowało się 69 nieletnich, przy czym lat 16 spośród nich ukończyło tylko 5. Z powyższych danych wynika, że najliczniejsza grupa nieletnich – niemal 70% badanych – wykazujących przejawy demoralizacji znajduje się w przedziale między 13 a 17 rokiem życia. Niepokojące jest również to, że aż w 31 przypadkach przejawy demoralizacji wykazywali nieletni, którzy nie ukończyli 13 lat. W badaniach prowadzonych przez Profesor Wandę Stojanowską, wiek nieletnich kształtował się następująco: 10 lat nie ukończyło 4 nieletnich, w przedziale od 10 do 13 lat znajdowało się 30 nieletnich, powyżej 13 lat – 116. Jak wynika z przytoczonych danych, w obu badaniach demoralizacja nasila się po ukończeniu 13 roku życia.

Katalog przejawów demoralizacji, jaki wyłania się z analizy akt sądowych obejmuje większe ich zróżnicowanie ilościowe i rodzajowe w stosunku do przejawów wyliczonych w art. 4 ust. 1 ustawy. Przedstawia go poniższa tabela:

Tablica 1. Przejawy demoralizacji nieletnich w badanych sprawach

Przejawy demoralizacji	Chłopcy	Dziewczęta
Wagarowanie	40	4
Picie alkoholu	31	4
Palenie papierosów	21	6
Odurzanie się	8	1
Ucieczki z domu	10	2
Włóczęgostwo	7	1
Prostytucja	1	1
Wandalizm, niszczenie mienia	9	–

¹² Por. W. STOJANOWSKA, T. PRAŻANOWSKA, *op. cit.*, s. 8.

Przejawy demoralizacji	Chłopcy	Dziewczęta
Zakłócanie porządku publicznego	1	1
Przemoc, kłopoty wychowawcze w szkole	38	4
Nieposłuszeństwo wobec rodziców	11	1
Kontakt ze środowiskiem zdemoralizowanym	31	6
Przynależność do grup przestępczych	9	–
Znęcanie się nad rodziną	3	–
Próby samobójcze	1	1
Samouszkodzenia	4	–
Znęcanie się nad zwierzętami	1	–
Popełnienie czynu karalnego	48	6

Uwaga: Dane zawarte w tablicy nie sumują się do 100, ze względu na występujące u wielu nieletnich różne przejawy demoralizacji.

Z powyższej tablicy wynika, że najczęściej występującymi przejawami demoralizacji były: wagarowanie, picie alkoholu, palenie papierosów, przemoc w szkole, kontakt ze zdemoralizowanym oraz przestępczym środowiskiem, jak również popełnienie czynu karalnego. Wymienione przejawy demoralizacji występowały w wielu przypadkach jako zespoły negatywnych cech lub zachowań. Dotyczy to zwłaszcza nieletnich, którzy – jak wynika z badanych akt – dopuścili się czynów karalnych. W badaniu prowadzonym przez prof. W. Stojanowską katalog przejawów demoralizacji – z wyszczególnieniem liczby nieletnich, wśród których dany przejaw demoralizacji stwierdzono – przedstawiał się następująco: wagary (127), ucieczki z domu (100), kontakty z marginesem społecznym (84), palenie papierosów (80), drobne kradzieże (62), kontakty z grupami nieformalnymi, np. hippisi (34), pożycie seksualne (28), narkotyzowanie się (21), zboczenia seksualne (1)¹³.

Blizsze omówienie stwierdzonych wśród nieletnich przejawów demoralizacji stwierdzonych w badanych sprawach należy rozpocząć od tych, które wiążą się ze szkołą. Jak wynika z tablicy nr 1,

¹³ W. STOJANOWSKA, T. PRAŻANOWSKA, *op. cit.*, s. 8.

wagary są wśród nieletnich zjawiskiem powszechnym. W grupie objętej badaniem systematycznie wagarowało 40 chłopców i 4 dziewczęta. Zdecydowana większość z nich za powód wagarowania podała namowę kolegów. Wśród wypowiedzi były również takie przyczyny jak: konflikty w domu albo chęć zrobienia na złość rodzicom lub opiekunom. W siedmiu przypadkach nieobecność w szkole przekroczyła 250 godzin lekcyjnych (bez usprawiedliwienia), co stało się powodem nieklasyfikowania tych uczniów za wyniki w szkole. Dla dużej grupy nieletnich – jak wynika z badanych akt – wagary były tym momentem, od którego rozpoczął się szybki proces demoralizacji, prowadzący w krótkim czasie do uciezek z domu, picia alkoholu, odurzania się różnymi środkami, aż do udziału w grupach przestępczych lub popełniania czynów karalnych. Proceder ten najwcześniej rozpoczęli nieletni pochodzący z rodzin patologicznych. Brak stałego nadzoru rodziców, nieumiejętność organizacji wolnego czasu, zaniżone poczucie własnej wartości, powodowało stałe zaniechywanie obowiązku szkolnego, a w przypadku 8 nieletnich prowadziło do włóczęgostwa.

Zaniechywanie obowiązków szkolnych, powiązane ze stałą bytnością poza domem prowadziły w konsekwencji do nawiązywania kontaktu z grupami zagrożonymi demoralizacją (stwierdzono aż 37 takich przypadków) lub z grupami, które można w sensie właściwym określić mianem grup przestępczych (9 przypadków). Kontakt z tymi grupami powodował w konsekwencji wzrost stopnia demoralizacji i prowadził zwykle do popełnienia czynu karalnego.

Kolejnym przejawem demoralizacji, występującym w badanych przypadkach, była przemoc i związane z nią kłopoty wychowawcze w szkole. Przejawy te – jak wynika z badań – wykazała grupa 42 nieletnich. Przemoc objawiała się w agresji werbalnej i fizycznej. Jej szczególne symptomy to: pobicia, groźby, dręczenia, wymuszenia (kanapek bądź pieniędzy), niszczenie mienia szkolnego lub mienia prywatnego uczniów. W wielu przypadkach przemoc miała również postać wyszydzania, przezywania, zmuszania do określonych zachowań. Zdarzały się również przypadki agresji w stosunku do nauczycieli. Wyrażała się ona najczęściej w groźbach pobicia i zastrasze-

niach. Jak wynika z badanych spraw, w 14 przypadkach nauczyciele, opisując agresywne zachowania uczniów, prosili o jak najszybszą pomoc i interwencję, gdyż zachowanie nieletniego zagrażało bezpieczeństwu rówieśników. Z przemocą w szkole powiązany był stwierdzony w 9 przypadkach (sami chłopcy) wandalizm, polegający na niszczeniu mienia szkolnego oraz znęcanie się nad członkami rodziny w 3 przypadkach i – w jednym przypadku – nad zwierzętami.

Kolejnymi przejawami demoralizacji, którymi cechowała się znaczna część nieletnich w badanych sprawach, były: palenie papierosów, nadużywanie alkoholu i wprowadzanie się w stan odurzenia. Są to zjawiska budzące uzasadniony niepokój, szczególnie dotyczy to problemu nadużywania alkoholu i stosowania środków odurzających. W 35 przypadkach (31 chłopców i 4 dziewczęta) nieletni spożywali alkohol, w dziewięciu przypadkach (8 chłopców i jedna dziewczyna) stwierdzono odurzanie się innymi niż alkohol środkami¹⁴.

¹⁴ Raporty i badania młodzieży przeprowadzane przez różne ośrodki wskazują na obniżenie się wieku młodzieży stosującej środki odurzające. Znamienny jest w tym kontekście raport z badań przeprowadzonych przez R. Porzaka z Instytutu Psychologii UMCS w Lublinie. Badaniem objęto grupę 806 nieletnich, uczniów szkół podstawowych, gimnazjów, liceów ogólnokształcących i zawodowych z terenu miasta Puławy. Zdecydowana większość badanej młodzieży (80%) wymienia jako środki uzależniające alkohol, papierosy i narkotyki. Część badanych (10,3%) wymienia również w tej kategorii leki. Palenie papierosów dominuje wśród uczniów szkół zawodowych (71,9%). Dla 42,3% badanych uczniów zapalenie pierwszego papierosa miało miejsce między 12 a 14 rokiem życia. Typowe przyczyny sięgnięcia po papierosa to: ciekawość, palenie tytoniu w środowisku, lęk przed odrzuceniem przez grupę rówieśników w przypadku odmowy. Jak wynika z omawianych badań R. Porzaka, w badanej grupie najczęściej po alkohol sięgają uczniowie zasadniczych szkół zawodowych. Ponad 12% badanych pija się kilka razy w miesiącu. Pierwszy kontakt z alkoholem badanych nastąpił w wielu przypadkach przed ukończeniem 12 roku życia. Średni wiek pierwszego upicia się, to – jak wynika z badań – 14,4 lat. Jako najczęstszą przyczynę upicia się badani podają potrzebę poprawy humoru, chęć zaimponowania rówieśnikom i ciekawość. Ta ostatnia przyczyna dotyczy przede wszystkim uczniów szkół podstawowych. Jak podaje R. Porzak, 41,1% badanych uczniów ma kontakty z rówieśnikami zażywającymi narkotyki. Jednokrotne zażycie narkotyku stało się udziałem 2,9% badanych, a kilka takich prób deklaruje 4,5% badanych. Średnia wieku osób deklarują-

W pojedynczych przypadkach jako przejaw demoralizacji wskazano prostytutkę (dwa przypadki), próby samobójcze (jeden przypadek), samookaleczenie (cztery przypadki).

3.2. Popełnienie czynu zabronionego jako przejaw demoralizacji

Kontynuując rozważania nad wynikami badań własnych należy stwierdzić, że jednym z przejawów demoralizacji – zgodnie z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich – jest popełnienie czynu zabronionego. Czyn taki popełniło 54% nieletnich, w tym 48 chłopców i 6 dziewcząt. Ten szczególny objaw demoralizacji przejawiali chłopcy w przedziale wiekowym 13-17 lat., wywodzący się z rodzin patologicznych, rozbitych (w 21 przypadkach brakowało ojca), dotkniętych bezrobociem i związanym z nim ubóstwem. Znamienne jest, że 46 nieletnich, którzy dopuścili się czynu zabronionego wykazywało również inne przejawy demoralizacji, takie jak: picie alkoholu, zażywanie narkotyków, udział w grupach przestępczych. Badani nieletni popełnili czyny karalne najczęściej pod wpływem alkoholu, działając w grupie. W sześciu przypadkach sprawcy przyczynili się do uczestniczenia w grupie przestępczej, mającej na swym koncie wiele przestępstw. W siedmiu spośród badanych przypadków czyn karalny został popełniony przez nieletniego po raz pierwszy. Rodzaj i liczbę czynów karalnych popełnionych przez nieletnich w badanych sprawach ilustruje poniższa tablica.

Tablica 2. Rodzaj popełnionego czynu karalnego a płeć nieletnich

Rodzaj popełnionego czynu karalnego	Płeć	
	Chłopcy	Dziewczęta
Kradzież	20	1
Kradzież z włamaniem	6	1
Rozbój i wymuszenie	3	–

cych pierwszą próbę zażycia narkotyku wynosi 15 lat. Por. R. PORZAK, *Zagrożenia patologiami społecznymi oraz rezultaty działań profilaktycznych prowadzonych w środowisku młodzieży Puław*, Lublin 2001.

Rodzaj popełnionego czynu karalnego	Płeć	
	Chłopcy	Dziewczęta
Bójka lub pobicie	6	2
Uszkodzenie mienia	1	1
Pasterstwo	1	–
Przestępstwa w ruchu drogowym	4	1
Przestępstwa z ustawy o przeciw-działaniu narkomanii	2	–
Inne	5	–
Razem	48	6

Jak wynika z danych zawartych w tabelicy 2., najczęściej popełniane przez nieletnich czyny karalne to: kradzież, kradzież z włamaniem, bójka lub pobicie, spowodowanie wypadku w ruchu drogowym. Z ustaleń policji zawartych w aktach badanych spraw wynika, że nieletni sprawcy wymienionych czynów kierowali się następującymi motywami: namowa kolegów, chęć posiadania środków materialnych, chęć zaimponowania lub zwrócenia na siebie uwagi, powielenie rodzinnych „wzorców” zachowań, poszukiwanie akceptacji w przypadku jej braku w środowisku rodzinnym, poczucie bezkarności spowodowane brakiem odpowiedzialności za wcześniejsze przestępstwa. Warto w tym miejscu przytoczyć dane Komendy Powiatowej Policji w Puławach dotyczące popełniania czynów karalnych przez nieletnich na terenie powiatu puławskiego w latach 2000-2001. Zgodnie z tymi danymi w roku 2000 na obszarze powiatu puławskiego czyny karalne popełniło 98 nieletnich, zaś w roku 2001 – 76 nieletnich. Udział nieletnich w ogólnej liczbie przestępstw popełnionych w roku 2001 kształtował się na poziomie 4,75%. Najczęściej popełnianymi przez nieletnich czynami karalnymi były kradzieże lub kradzieże z włamaniem, stanowiące 60% czynów karalnych popełnionych w tym czasie przez nieletnich na obszarze objętym raportem.

Z danych zawartych w aktach badanych spraw, jak i z danych wynikających z przytoczonego raportu wynika, że popełnienie czynów karalnych było zwykle ostatnim etapem w procesie demoralizacji nielet-

nich. Proces ten zaczynał się najczęściej od zaniedbywania obowiązku szkolnego (wagarów), poprzez ucieczki z domu, aż po udział w grupach o wysokim stopniu demoralizacji lub w grupach przestępczych. W grupach tych nieletni znajdowali akceptację i poczucie bezpieczeństwa. Towarzyszyło im rosnące poczucie bezkarności za popełniane przestępstwa, co z kolei prowadziło do kolejnych przestępstw.

4. INFORMACJE O RODZINACH NIELETNICH W BADANYCH SPRAWACH

Sytuację rodzinną nieletnich w badanych sprawach określają: pochodzenie i wykształcenie rodziców, wykonywany przez nich zawód, rodzeństwo, fakt pochodzenia z rodziny pełnej lub niepełnej oraz fakt i zakres ingerencji sądu we władzę rodzicielską rodziców.

Z akt stu badanych spraw wynika, że w 35 przypadkach nieletni pochodzili z rodzin niepełnych. W 30 przypadkach nieletniego wychowywała matka, w dwóch przypadkach ojciec, w jednym natomiast przypadku – dziadkowie. W dwóch przypadkach nieletni, wykazujący przejawy demoralizacji wychowywani byli przez starsze rodzeństwo. Wychowanie nieletniego w rodzinie niepełnej w 4 przypadkach spowodowane było śmiercią jednego z rodziców, w 22 przypadkach porzuceniem rodziny przez jednego z rodziców, przy czym w 17 przypadkach porzucającym był ojciec, a w 5 matka. W dziewięciu sprawach istnienie rodziny niepełnej było wynikiem rozwodu. W 62 przypadkach nieletni pochodzili z rodzin robotniczych, w 10 przypadkach z rodzin chłopskich, w 21 przypadkach pochodzenie rodziców określono jako robotniczo-chłopskie. Jedyne w siedmiu przypadkach spośród badanych spraw nieletni pochodzili z rodzin inteligenckich. Poniższa tabela zawiera informacje dotyczące zawodu wykonywanego przez rodziców nieletnich.

Tablica 3. Zawód wykonywany przez rodziców nieletnich w badanych sprawach

Wykonywany zawód	Ojciec	Matka
Menedżer, kadra kierownicza	1	–

Wykonywany zawód	Ojciec	Matka
Wolny zawód	1	1
Pracownicy administracyjni	5	9
Właściciele firm	1	4
Pobyt za granicą	3	2
Zajmowanie się domem	0	6
Wykwalifikowani pracownicy fizyczni	15	17
Niewykwalifikowani pracownicy fizyczni	13	9
Rolnicy	7	6
Emeryci/renciści	11	11
Bezrobotni	10	13
Osoby korzystające z zasiłku MOPS	3	6
Inne	1	2
Brak danych	27	14
Razem	100	100

Z zawartych w tablicy 3. danych wynika, że zdecydowana większość rodziców nieletniego, który wykazuje przejawy demoralizacji są pracownikami fizycznymi (łącznie w 28 przypadkach zawód ten wykonują ojcowie, w 26 matki), przy czym w 32 przypadkach możemy mówić o wykwalifikowanych pracownikach fizycznych, a w 22 przypadkach o niewykwalifikowanych. Zwraca uwagę stosunkowo duża grupa rodziców nie wykonujących żadnego zawodu. W grupie ojców, bezrobotni stanowią 10%, w grupie matek – 13%. Równie duża grupa rodziców (11% ojców i tyleż samo matek) pobiera emerytury lub renty. W kilku przypadkach (trzech ojców i sześć matek) rodziny utrzymują się z zasiłku otrzymywanego z Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej. Siedem procent ojców i 6% matek jako wykonywany zawód podało rolnictwo. W zdecydowanej mniejszości, na co wskazują dane dotyczące zawodu rodziców, znajdują się rodzice pełniący kierownicze stanowiska (jeden przypadek), prowadzący własną firmę (pięć przypadków, przy czym w jednym

z nich osobą prowadzącą firmę jest ojciec, w pozostałych przypadkach są matki), wykonujący tzw. wolny zawód (dwa przypadki). Podkreślenia wymaga w tym kontekście brak w wielu aktach danych na temat zawodu wykonywanego przez rodziców nieletniego. Brak ten dotyczy 27 ojców i 14 matek. Nasuwa się pytanie, czy jest to zwykle przeoczenie sądu, czy też wyraz poglądu, że informacja ta nie ma istotnego znaczenia w sprawie?

Wśród danych zawartych w aktach badanych spraw istotne znaczenie posiadają informacje dotyczące atmosfery panującej w domu oraz relacji między rodzicami i dziećmi, wykazującymi przejawy demoralizacji. Na podstawie wywiadów środowiskowych zawartych w aktach badanych spraw wynika, że w 27 przypadkach stwierdzono nadużywanie przez rodziców alkoholu, przy czym w 25 przypadkach dotyczyło to ojca, a dwóch przypadkach – matki. Oboje rodzice nadużywali alkoholu w 3 przypadkach. Trzech nieletnich miało braci alkoholików, a w jednym przypadku nadużywającym alkoholu był dziadek, który wychowywał nieletniego. Z wywiadów środowiskowych wynika również, że w rodzinach, w których nadużywano alkoholu panowała niezdrowa atmosfera wychowawcza, dochodziło do częstych awantur, zaniedbań w opiece nad dziećmi, znęcania się nad członkami rodziny. Ojciec stosował przemoc fizyczną w stosunku do pozostałych członków rodziny aż w 28 badanych przypadkach. W pięciu przypadkach był uprzednio karany za znęcanie się psychiczne i fizyczne nad rodziną. Wpływ atmosfery rodzinnej na kształtowanie postaw nieletnich jest niekwestionowany. W badanych sprawach fakt ten dodatkowo potwierdzają opinie Rodzinnych Ośrodków Diagnostyczno-Konsultacyjnych. W 10 spośród 15 sporządzonych opinii, biegli orzekli, że demoralizacja nieletniego spowodowana była niewłaściwą atmosferą wychowawczą w domu, przejmowaniem przez nieletnich nieprawidłowych wzorców zachowań. W jednej z tych opinii czytamy: „widoczny duży wpływ demoralizujący brata. Gdy brat przebywa na ucieczkach z zakładu wychowawczego, nieletni przebywa z nim, pije z nim alkohol, pali papierosy, naśladuje go”¹⁵.

¹⁵ Akta sprawy nr 27.

Szczególnie ważne w omawianej materii są informacje dotyczące ingerencji sądu we władzę rodzicielską rodziców. W 8 badanych przypadkach oboje rodzice mieli ograniczoną władzę rodzicielską, przez wprowadzenie środka, jakim jest dozór kuratora, zaś w dwóch badanych przypadkach jednemu z rodziców sąd ograniczył władzę rodzicielską. Najostrzejszy środek w postaci pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej zastosowano tylko w jednym przypadku na sto badanych spraw. W aktach spraw zachowały się liczne opinie pedagogów szkolnych odnoszące się do realizacji przez rodziców nałożonych na nich obowiązków rodzicielskich. Na podstawie tych opinii w 4 przypadkach stwierdzono całkowity brak zainteresowania rodziców zachowaniem i postęпами dzieci w nauce. W 17 przypadkach rodzice nieletnich nie kontaktowali się ze szkołą w ogóle lub tylko w sporadycznych sytuacjach. W 11 przypadkach pedagodzy szkolni w swych opiniach na temat nieletnich wskazują na konkretne zaniedbania rodziców względem dzieci w postaci: złego odżywiania dzieci, zaniedbań higienicznych, niechlujnego stroju. Dane zawarte w aktach spraw dają wgląd w sytuację materialną badanych rodzin. Z wywiadów środowiskowych wynika, że 37 rodzin żyło w warunkach bardzo skromnych. Dochód na jedną osobę nie przekraczał w tych rodzinach 300 złotych miesięcznie. W 35 przypadkach miesięczny dochód na członka rodziny mieścił się w granicach między 300 a 800 złotych. W dziesięciu przypadkach dochód na członka rodziny przekraczał 800 złotych miesięcznie. W 18 spośród badanych przypadków brak jest informacji na temat sytuacji materialnej rodziny nieletniego.

Opis sytuacji rodzinnej nieletnich wykazujących znamiona demoralizacji byłby niepełny, gdyby nie uwzględnił informacji na temat ich roduństwa. Informacje na ten temat zawarte zostały w poniższej tabeli:

Tablica 4. Rodzeństwo nieletnich w badanych sprawach

Liczba rodzeństwa	Ogółem	W tym w rodzinach	
		Pełnych	Niepełnych
Brak rodzeństwa	21	13	8
Jedno rodzeństwo	31	21	10

Liczba rodzeństwa	Ogółem	W tym w rodzinach	
		Pełnych	Niepełnych
Dwoje rodzeństwa	22	17	5
Troje rodzeństwa	19	12	7
Czworo i więcej rodzeństwa	7	2	5
Razem	100	65	35

Jak wynika z przedstawionych w powyższej tablicy danych, wśród badanych dominują rodziny z dwojgiem lub trojgiem dzieci. W 21 badanych sprawach nieletni nie mieli żadnego rodzeństwa, natomiast w 7 spośród badanych spraw rodzice posiadali czworo lub więcej dzieci.

Liczne i ważne informacje na temat rodzin, z których pochodzą nieletni, znaleźć można również w badaniu prowadzonym pod kierunkiem Prof. dr hab. Wandy Stojanowskiej. Znamienne jest, że w żadnej spośród 150 badanych spraw nieletni nie był całkowitym sierotą, tj. nie miał ojca ani matki. W większości nieletni pochodzili ze związków małżeńskich (87%), który nadal trwał w chwili badania. Co trzeci nieletni nie mieszkał z ojcem, zaś w 8 przypadkach nie mieszkał ani z ojcem, ani z matką. W 7 przypadkach nieletni wychowywany był przez krewnych, a w jednym przypadku przebywał w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Z danych zawartych w aktach badanych spraw wynika, że realny wpływ na nieletniego miało tylko 13% rodziców, wpływ minimalny – 51%, a aż w 28% spraw rodzice nie mieli żadnego wpływu na nieletniego. Jak wynika zawartych w aktach spraw danych, aż w 54 przypadkach (36%) ktoś z członków rodziny nadużywał alkoholu. W 18% przypadków osobą tą był ojciec, a w 13% członkiem rodziny nadużywającym alkoholu była matka. Awantury w rodzinie stwierdzono w 18% badanych spraw.

Wyniki badań wydają się potwierdzać pewną zależność między wstąpieniem przejawów demoralizacji a sytuacją rodzinną nieletniego.

6. ŚRODKI ZASTOSOWANE PRZEZ SĄD W STOSUNKU DO NIELETNICH W BADANYCH SPRAWACH

Zgodnie z art. 5 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich wobec nieletniego mogą być zastosowane środki wychowawcze oraz środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym. Kara natomiast może zostać orzeczona tylko w przypadkach przewidzianych prawem i tylko wtedy, gdy inne środki są nieskuteczne.

W ośmiu spośród badanych przypadków sąd zastosował wobec nieletniego środek w postaci upomnienia. Przypadki, w których posłużono się tym środkiem charakteryzowały się zagrożeniem demoralizacją lub wskazywały na jej początkowe stadium. W jednym z przypadków nieletni spowodował niegroźną kolizję w ruchu drogowym przez niewłaściwą jazdę rowerem. Zastosowany środek okazał się skuteczny. Sam fakt wezwania do sądu stanowił dla nieletniego duże przeżycie i był – jak się wydaje – wystarczającą przestrogą na przyszłość.

Środkiem wychowawczym najczęściej zastosowanym przez sąd w badanych sprawach był nadzór kuratora. Sąd zastosował ten środek w 25 sprawach. W większości przypadków, jak wynika z opinii kuratorów, nieletni wywiązywali się dobrze z nałożonych obowiązków, współpracowali sumiennie z kuratorem, co wskazywało na szybki ich powrót do normalnego życia.

Drugim najczęściej zastosowanym środkiem wychowawczym był nadzór odpowiedzialny rodziców. Sąd zastosował ten środek w 11 przypadkach. Sprawy te stanowiły widoczne zagrożenie demoralizacją lub jej początkowym jeszcze stadium. W dziesięciu przypadkach środek ten okazał się skuteczny i nie zachodziła potrzeba zastosowania innego, ostrzejszego środka. W jednym tylko przypadku sąd wobec nieskuteczności wskazanego środka zastosował ostrzejszy.

Nadzór odpowiedzialny rodziców polegał na kontrolach kuratora i składanych przez niego sądowni sprawozdaniach dotyczących wyników nadzoru, w szczególności z postępów dziecka w nauce i zachowaniu. Środek ten może być zastosowany wobec rodziców,

gdy ocena środowiska rodzinnego dokonana przez sąd pozwala przypuszczać, że istnieją przesłanki dobrej współpracy rodziców nieletniego z sądem, oraz że nie zostały zerwane lub bardzo poważnie naruszone więzi emocjonalne nieletniego z jego rodzicami.

Wobec 14 nieletnich sąd orzekł umieszczenie nieletniego w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Nieletni wobec których zastosowano wskazane środki cechował wysoki stopień demoralizacji, objawiający się w występowaniu w ich zachowaniu kilku różnych przejawów demoralizacji, z popełnieniem czynu karalnego włącznie. Wiek nieletnich, wobec których zastosowano wymienione środki, kształtował się w granicach 15-17 lat. Pochodzili oni z rodzin patologicznych lub rozbitych, żyjących w trudnych warunkach materialnych. W sześciu przypadkach ojciec lub brat nieletniego mieli w przeszłości konflikt z prawem lub aktualnie odbywali karę pozbawienia wolności. Wobec dwóch nieletnich sąd zastosował środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym, z uwagi na fakt pogłębiania się ich demoralizacji, pomimo zastosowania wcześniej środka wychowawczego, jakim było umieszczenie nieletniego w placówce opiekuńczo-wychowawczej.

7. WERYFIKACJA HIPOTEZ BADAWCZYCH

Przystępując do omawianego badania sformułowano pięć hipotez, które w toku badań poddane zostały weryfikacji.

Pierwsza z postawionych hipotez zakładała, że jedną z najczęściej występujących przyczyn demoralizacji jest niekorzystna sytuacja rodzinna nieletniego, spowodowana rozbięciem rodziny, konfliktem między rodzicami, alkoholizmem oraz trudnymi warunkami materialnymi. Badania potwierdziły prawdziwość tej tezy. W 35 przypadkach nieletni pochodzili z rodzin niepełnych. Prawie 1/3 nieletnich wychowywała się w rodzinach, w których jedno z rodziców nadużywało alkoholu. W rodzinach tych dochodziło do konfliktów, znęcania się nad rodziną, zaniedbań w opiece nad dziećmi. W trzydziestu siedmiu poddanych badaniu przypadkach rodzina nieletniego wykazującego przejawy demoralizacji żyła w ubóstwie.

Dochód na jednego członka nie przekraczał w niej 300 złotych. Tak ukształtowane środowisko rodzinne nie pozostaje bez wpływu na nieletniego. Wpływ ten widać tak w sferze psychicznej, jaki i fizycznej. Zaniedbaniom higienicznym towarzyszą liczne i często trwałe zmiany w jego psychice i sferze emocjonalnej.

Druga z przyjętych hipotez – zgodnie z którą pierwszymi objawami niedostosowania społecznego, od których z reguły zaczyna się proces demoralizacji są wagary – również potwierdziła się całkowicie. W 44 badanych przypadkach sąd stwierdził zaniedbywanie przez nieletnich obowiązku szkolnego. Charakterystyczne jest również to, że wagarowanie, jako przejaw demoralizacji, było przez rodziców bagatelizowane, co w rezultacie prowadziło do szybkiego pogłębiania się demoralizacji.

W hipotezie trzeciej przyjęto, że nieletni sporadycznie wykazują pojedyncze przejawy demoralizacji, z reguły są to zespoły przejawów. Również i w tym przypadku badania potwierdziły całkowicie słuszność tej hipotezy. Najwięcej przejawów demoralizacji wykazali nieletni, którzy popełnili czyn karalny. W 46% badanych spraw popełnieniu czynu karalnego towarzyszyło: palenie papierosów, picie alkoholu, narkotyzowanie się, udział w grupach przestępczych. Potwierdza to również powszechny pogląd, że popełnienie przez nieletniego czynu karalnego jest zazwyczaj finalnym etapem jego demoralizacji.

Kolejna – czwarta – hipoteza zakładała, że wobec nieletnich, u których stwierdzono pierwsze przejawy demoralizacji, w porę zastosowane przez sąd środki okazują się skuteczne. Badania potwierdziły również prawdziwość tej tezy. We wszystkich 10 przypadkach, w których sąd zastosował wobec nieletnich środek zapobiegawczy w postaci odpowiedzialnego nadzoru rodziców, środek ten okazał się skuteczny. W 8 przypadkach – wobec nieletnich poniżej 10 roku życia – zastosowano upomnienie, które także – w sytuacji odpowiedzialnej postawy rodziców – okazało się skuteczne.

Również całkowicie – niestety – potwierdziła się ostatnia hipoteza: wobec nieletnich głęboko zdemoralizowanych, stosowane przez sąd środki okazują się nieskuteczne i nie hamują procesu demoralizacji.

zacji. W przypadku siedmiu nieletnich, którzy ponownie trafili do sądu z uwagi na występujące w ich zachowaniu przejawy demoralizacji, orzeczony wcześniej środek w postaci nadzoru kuratora okazał się nieskuteczny. W jedenastu przypadkach nieletni trafili ponownie do sądu, pomimo zastosowania środka wychowawczego, w postaci umieszczenia nieletniego w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym, co wskazuje na postępujący w tych przypadkach proces demoralizacji.

8. WNIOSKI

Poza weryfikacją hipotez badawczych, dokonaną powyżej, która ma charakter swoistych wniosków, należy jeszcze dodać kilka refleksji.

Zjawisko demoralizacji nieletnich jest faktem. Przybiera ona różne formy, będące w pewnym stopniu pochodną zachodzących zmian w kulturze i społeczeństwie. O ile początkowymi i najczęściej występującymi przejawami demoralizacji pozostają ciągle wagary, ucieczki z domu, picie alkoholu i palenie papierosów, o tyle coraz bardziej radykalne oblicze przybierają kolejne jej przejawy. Są nimi narkotyzowanie się, udział w grupach przestępczych i popełnianie czynów karalnych. To budzi uzasadniony niepokój.

Należy przypuszczać, że dużą rolę w zapobieganiu demoralizacji odgrywa rodzina nieletniego, a samo zjawisko demoralizacji jest przejawem jej dysfunkcji. Inaczej mówiąc, pomagając rodzinie zapobiegamy demoralizacji. Na pewno konflikty w rodzinie nieletniego i rozwody przyczyniają się do rozszerzania się zjawiska demoralizacji.

Wyniki badań skłaniają również do pewnych wniosków dotyczących przyjętego w ustawie modelu postępowania wobec nieletnich, wykazujących przejawy demoralizacji. Nieskuteczność w pewnych przypadkach zastosowanych przez sąd środków wychowawczych lub poprawczych przewidzianych w ustawie, rodzi pytanie o przyczyny tego stanu rzeczy? Przyczyn tych należy poszukiwać nie tylko w osobie nieletniego, ale także w sposobie stosowania przewidzianych środków. Może warto również – poszukując najbardziej sku-

tecznych sposobów walki z demoralizacją – skorzystać w tym zakresie z doświadczenia innych państw. Szczególnie inspirujące wydaje się rozwiązania stosowane w Nowej Zelandii. Od 1989 roku obowiązuje w tym kraju system tzw. konferencji rodzinnych, jako element tzw. sprawiedliwości naprawczej, koncentrującej się nie na karaniu nieletniego, ale na zadośćuczynieniu i naprawieniu krzywdy lub szkody¹⁶. Forma konferencji, w której biorą udział sprawca, poszkodowany, ich rodziny oraz przedstawiciele organizacji rodzinnych i razem poszukują najwłaściwszego rozwiązania problemu – jak wynika z publikowanych danych – przynosi pozytywne rezultaty, liczba czynów popełnianych przez nieletnich spada.

Warto na koniec dokonać krótkiej oceny podejścia ustawodawcy do problemu demoralizacji i jej skutków. Popełnienie przestępstwa jest z reguły rezultatem wysokiego stadium demoralizacji. Daje ona o sobie znać w postaci pewnych przejawów. Zlekceważenie tych przejawów prowadzi do pogłębiania się demoralizacji, a w rezultacie do popełnienia przestępstwa. Jeżeli będziemy walczyć z przejawami, to istnieje duże prawdopodobieństwo zapobieżenia temu niepożądanemu skutkowi, jakim jest popełnienie przestępstwa. Proces ten można porównać do choroby. Jeśli na odpowiednim etapie zostanie zaaplikowany właściwy środek, można ją skutecznie powstrzymać. Brak reakcji w odpowiednim czasie lub zastosowanie niewłaściwego środka leczniczego, nie tylko nie powoduje zatrzymania choroby, ale spowoduje jej nasilenie. Lekceważenie przejawów prowadzi do nieodwracalności skutków. Stąd tak ważne jest wprowadzenie przez ustawę możliwości wszczęcia postępowania, gdy nieletni nie popełnił jeszcze czynu karalnego, a wykazuje przejawy demoralizacji. Ustawa niewątpliwie spełnia oczekiwania społeczne w zakresie przeciwdziałania zjawisku demoralizacji, co nie oznacza, że nie mogłaby spełniać

¹⁶ Por. J. CONSEDINE, *Wyrównanie szkód spowodowanych przestępstwem. Sprawiedliwość naprawcza i probacja*, [w:] *Zapobieganie i zwalczanie przestępczości w Polsce przy zastosowaniu probacyjnych środków karania. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Ustawodawstwa i Praworządności pod patronatem Marszałka Senatu RP*, Warszawa 2004, s. 220 i n.

tych oczekiwań w większym stopniu. Na pewne mankamenty ustawy zwracano uwagę od dawna¹⁷. Krytykowano między innymi nieprzystawalność pojęcia demoralizacji do wychowawczego profilu ustawy, dwoistość postępowania w sprawach nieletnich, polegającą na stosowaniu – w zależności od rodzaju sprawy – przepisów k.p.c. lub k.p.k. Kwestie te – między innymi – są przedmiotem prac zespołu powołanego przez Ministra Sprawiedliwości w dniu 8 listopada 2003 roku w celu opracowania nowego projektu ustawy. Jak wynika z artykułu A. Gaberle¹⁸, prace zespołu zmierzają do końca. Projekt zawiera między innymi propozycję definicji przejawów demoralizacji. Zgodnie z art. 2 § 4 projektu: „przejawem demoralizacji jest popełnienie czynu zabronionego lub naruszenie norm postępowania powszechnie przyjętych w odniesieniu do osób małoletnich, a w szczególności udział w zbiorowości popełniającej czynu zabronione, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, uprawianie prostytutki lub włóczęgostwo”¹⁹.

Należy wyrazić nadzieję, że projekt – o ile stanie się ustawą – usunie dyskutowane od wielu lat mankamenty zawarte w obecnie obowiązującej ustawie.

LEGAL CONSEQUENCES OF DEMORALIZATION OF MINORS ON THE BASIS OF THE ANALYSIS OF COURT FILES

Summary

The article discusses the results of the research performed by Waldemar Łazuga and presented in the master thesis entitled „The expressions of the

¹⁷ Por. np. M. STANOWSKA, A. WALCZAK-ŻOCHOWSKA, K. WIERZBOWSKI, *Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi*, cit., s. 52 i n.

¹⁸ Por. A. GABERLE, *Kontynuacja i zmiana (o projekcie kodeksu nieletnich)*, «PiP». 60.4 (2005), s. 11 i n.

¹⁹ Por. A. GABERLE, *op. cit.*, s. 17.

demoralization of the minors in the context of the Act on the proceedings against the minors” written under a supervision of Prof. dr hab. Wanda Stojanowska in the Academy of Special Pedagogy in Warsaw in academic year 2001/2002 regarding the demoralization of minors and its complex context. The results were also analyzed and the conclusions on their basis were drawn.